

Bohdan Zilyskyj

Zobrazení krajinných typů hrálo a nadále hraje svéráznou úlohu v jednotlivých druzích umění, zejména v literatuře a v malířství. V této souvislosti vyvstává před literárně-uměleckohistorickým výzkumem celá řada badatelských úkolů. Patří mezi ně i otázka, jak se v určité národní literatuře může odrážet krajinný typ, který není vlastní dané zemi, a jaká je funkce jeho využití. Jako konkrétní doklad takového jevu si zaslouží pozornost i výskyt motivu východoevropské stepi v české literatuře minulého století.

Příslušná problematika je daleko obsáhlejší a složitější, než by se mohlo zdát na první pohled. Mohu se proto omezit jen na pokus o načrtnutí některých základních vývojových trendů, aby bylo možno vytvořit několik záchytných bodů pro další studium.^{1/}

Step jako krajinný prvek byla do vědomí českých čtenářů sporadicky uváděna už ve 30. a 40. letech 19. století, zatímco v rámci básnických překladů a ohlasů F. L. Čelakovského z předešlého desetiletí ještě žádnou úlohu nehraje. Jako jeden z prvních českých autorů se o zpracování stepního motivu pokusil Josef Kajetán Tyl. Jím podepsaná povídka Tetera /Květy 1835/ prokazuje ovšem výraznou cizí inspiraci.

Hlavní roli při postupném uvědomování si stepního motivu českým prostředím sehrálo pronikání části soudobé ruské a polské literární tvorby, zpracovávající podobné náměty. Ve 40. letech 19. století byla takováto díla poměrně hojně překládána. Ruské a polské literární vlivy, reprezentované zejména díly N. V. Gogola a M. Czajkowského, působily souběžně, jak lze doložit např. z beletristických vzpomínek Václava Vlčka. Tak byly do českého prostředí vnášeny i značně rozdílné interpretace historických událostí 16.-18. století, které se odehrávaly na ukrajinských stepích.

Jiným zdrojem informací a zároveň inspirace mohl být ukra-

jinský písňový folklór, jehož znalost byla postupně zprostředkována četnými českými překlady.

Kombinace všech výše uvedených vlivů povzbuzovala vzestup zájmu o stepní motiv. Je zajímavé, že skupina dokladů takového jevu se týká období bezprostředně následujícího po revolučním roce 1848, po ztroskotání velké části jeho zisků a nadějí. V té době bylo publikováno několik literárních děl, jejichž autoři se každý po svém pokusili o využití stepního motivu.

V případě básníka Vincence Furcha sehrál svou roli i motiv značně aktuální. Byla jím účast ruských vojsk při potlačení uherské revoluce v roce 1849. Furch a s ním jistě i řada jeho českých současníků viděl v ruských vojenských oddílech poloviny 19. století pokračovatele kozácké tradice staršího období. Tento výrazný anachronismus se projevil ve Furchově sbírce Písně a balády z války uherské /Praha 1850/, v oddílu Sbory a písně kozácké. Střetnutí obou armád, jmenovitě pak kozáků a husarů, připomíná Furchovi vzájemný souboj "synů stepí".

Oproštěny od takového aktualizacího nádechu jsou dvě básnické skladby, otištěné roku 1851 v prvním ročníku Mikovcova Lumíru. Zlomek z větší básně Ludvíka z Rittersberga Mohyla se dívá naopak do minulosti a evokuje válečnou historii ukrajinské stepi. Jiným způsobem se v Lumíru zahleděl na step o týden dříve Václav Jaromír Pícek. V básni Otčina, která nepatří k jeho známějším dílům, se pokouší o vysvětlení obsahu slova "vlast" a vykresluje několik krajinných typů a jejich obyvatel. Nejvíce místa je věnováno kozáku Zaporožci, ženoucímu se stepí. Krátký pokus o vykreslení stepní krajiny najdeme také v druhé části první - časopisecké - verze Chocho-louškova Dimitrije, která byla otiskována v Pražském večerním listu na podzim roku 1849.

Všechna uvedená zpracování stepního a zároveň kozáckého motivu lze považovat za jeden z pokusů soudobých autorů o únik z nepříliš potěšitelné politické současnosti a snad také za výraz snah o osvojení nového tematického okruhu v době, která z čtenářského hlediska nebyla příliš nakloněna literárnímu životu.

Zastavili jsme se v období počátku 50. let 19. století podrobněji, protože nejspíše tehdy byl dotvořen základ komplexu představ, situací a obrazů, vztahovaný v českém prostředí ke stepní - kozácké Ukrajině. Stalo se tak v době, kdy konkrétní znalost této části ruské říše, která by byla založena na osobním pobytu, v české obrozenecké společnosti prakticky neexistovala. Platí to v plné míře i v případě Karla Havlíčka-Borovského, ačkoli jeho představy o této problematice měly daleko informovanější základ, než tomu bylo u většiny jeho současníků.

Nelze se proto divit, že zmíněný soubor představ o ukrajinské stepi, založený téměř vždy na chápání historičnosti tohoto pojmu, byl jen ve velmi volném vztahu k dobové realitě poloviny 19. století. Protože však konkrétní znalost příslušného zeměpisného prostředí ještě dlouho chyběla, byl takovýto pohled na step v české literatuře i nadále poměrně často variován, výrazněji až do 80. let 19. století. Okruh pramenů, odkud mohly být získávány informace a inspirace, se přitom rozšiřoval díky novým překladům z ruštiny, polštiny i ukrajinštiny.

Na zpracování motivu stepi ve druhé polovině 19. století se podíleli čeští spisovatelé i prvního, ve větší míře však druhého řádu. Stal se tak na poměrně dlouhou dobu jistě jedním z vedlejších, přece však poměrně soustavně přítomným a využívaným prvkem české poezie, v menší míře prózy a v případě J. V. Friče i dramatu. Nedostatek konkrétní znalosti prostředí však výrazně poznamenává úroveň a životnost příslušných prací i tehdy, jestliže patří k dílu významných českých spisovatelů. Nejde přitom vždy jen o juvenilie, jako např. u pokusů Václava Beneše-Třebízského nebo Otokara Březiny.

Teprve v 70. a 80. letech 19. století, kdy se cestovatelská zkušenost českých spisovatelů začala rozšiřovat, vystupuje už u některých autorů /Svatopluk Čech, Adolf Heyduk, Servác Heller/ konkrétní znalost stepního prostředí, získaná v průběhu krátkodobého pobytu na Ukrajině nebo v jižním Rusku. Tato zkušenost mohla už být transportována do mírně odlišných, z hlediska realismu zobrazení poněkud adekvátnějších poloh. Step už není pouze pojmem s historickým obsahem; setkáme se

s pokusy o nalezení její současné tváře a zprostředkování takovéto zkušenosti čtenáři.

Přece však i autoři, kteří poznali reálnou step a její obyvatele, zůstávali ovlivněni i starší tradicí a zapojovali do svých popisů mnoho nálad a představ v podstatě romantizujících. Uveďme alespoň báseň Svatopluka Čecha V buřanu, která byla otištěna ve Květech roku 1879. Básník tu evokuje z historického hlediska nemožné zastavení skupiny posledních husitů v ukrajinské stepi a naznačuje spojitost husitství a kozáckého hnutí, uvažovanou už dříve Františkem Palackým.

Spojení některých realistických postřehů s poněkud násilnou evokací tradičních barvotiskových představ je charakteristické pro beletristické črty Edvarda Jelínka, vytvořené v průběhu 80. let 19. století. Do jisté míry idylizující rysy mají také některé drobné básnické skladby Růženy Jesenské, ačkoli právě ona jako autorka prvního českého knižního výboru z poezie Tarasa Ševčenka měla příležitost proniknout hlouběji ke skutečnosti.

Zmíňme ještě dva faktory, které mohly v 80. letech 19. století formovat v Čechách vztah ke stepnímu motivu. Prvním z nich je zvýšený zájem o staroruský epos, jehož ohlasy se pokusili vytvořit básníci František Chalupa a František Kvapil. Jejich pokusy jsou zasazeny do stepního prostředí a představují novou formu zapojení tohoto motivu do kontextu české literatury. Jedná se totiž o vykreslení starší časové etapy života stepi historické. Některé reálie však českým autorům viditelně splývaly s pozdějším, kozáckým obdobím, což se projevuje různými anachronismy.

Druhým výrazným prvkem, který ovlivnil zájem o literární vykreslení stepi, byl bohatý ikonografický materiál, publikovaný na stránkách ilustrovaných týdeníků Světozor a Zlatá Praha. Prakticky v každém ročníku lze najít určité množství reprodukcí děl ruských a polských výtvarných umělců, která zobrazují scény ze života stepi v minulosti i přítomnosti. Připomeňme v této souvislosti i sbírku překladů básní devíti východoslovanských autorů, vydaných v roce 1885 s názvem Niva a bohatě ilustrovaných N. Karazinem. Zde je první oddíl přímo pojmenován Step.

- 1/ Tento příspěvek se pokouší z poněkud odlišného úhlu doplnit autorovo diskusní vystoupení k prvkům ukrajinské historické tradice v české literatuře 19. století, přednesené v rámci plzeňského symposia roku 1984. Základní literatura, uvedená v jeho písemné verzi, může být použita i při sledování nyní zvoleného tématu. Pro podrobnější studium látky se stává nezbytnou podmínkou vytvoření podrobné bibliografie všech ukrajinských ohlasů v české umělecké literatuře 19. a popř. i našeho století.